

УДК 598.2 (234.421.1:23.071)

ЕКСПАНСІЯ ДОВГОХВОСТОЇ СОВИ *STRIX URALENSIS* PALL. НА ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНСЬКОГО РОЗТОЧЧЯ

А.-Т. В. Башта¹, І. В. Кучинська², І. В. Шидловський³

Експансія довгохвості сови Strix uralensis на територію Українського Розточчя. – А.-Т. В. Башта¹, І. В. Кучинська², І. В. Шидловський³ – Досліджена часова і просторова динаміка поширення довгохвості сови на територію української частини Розточчя (у 2005 і 2007 рр.). До кінця минулого століття вона траплялася майже виключно в Українських Карпатах. На початку 90-х була дуже рідкісним залітним видом у регіоні Розточчя (Guziy, 1996). Протягом останнього десятиліття відбулися істотні зміни сучасного стану і чисельності карпатської популяції довгохвості сови і розселення її на рівнину. Першим помітним показником змін було збільшення зимуючих особин (в т.ч. її загиблих на автошляхах). Сьогодні на Розточчі вона є звичайним видом. Щільність гніздової популяції становить не менше 1,7 пари/10 км². Припускається, що ця великомасштабна експансія зумовлена внутрішньопопуляційними факторами. На новозаселених місцях довгохвоста сова віддає перевагу буковим і рідко мішаним лісостанам.

Ключові слова: *Strix uralensis*, популяційна динаміка, розширення ареалу, Західна Україна.

Адреса: 1- Інститут екології Карпат НАН України, вул. Козельницька, 4, м. Львів, E-mail: atbashta@polynet.lviv.ua; 2- Львівський інститут економіки і туризму, вул. Менцинського, 8, м. Львів, 79007, E-mail: ikuchynska@gmail.com; 3- Зоологічний музей Львівського національного університету імені Івана Франка, вул. Грушевського, 4, Львів, 79005, e-mail: zoomus@franko.lviv.ua

The Ural Owl Strix uralensis Pall. expansion in the Ukrainian Roztochia area. A.-T. Bashta¹, I. Kuchynska², I. Shydlovsky³ – Spatial and time dynamics of the Ural owl distribution in the Ukrainian Roztochia area have been investigated in 2005 and 2007. Till the last decade Strix uralensis occurred only in the Carpathians area in Ukraine. Considerable changes in the present condition and number of S. uralensis Carpathian populations took place during the last decade. The Ural owl was very rare vagrant species in the Roztochia area at the beginning of the 90-s of the 20-th century (Guziy, 1996). The first noticeable indication was an increasing number of wintering specimens (including those, killed on the roads). During the last decade The Ural owl has become a common species in the area of Roztochia. The density of the Ural owl population consists now of about 1,7 pairs/10 km² in this area. It is supposed, that this large-scale expansion has been caused by intra-population factors. Ural owl prefers old beech and rarely the mixed forests.

Key words: *Strix uralensis*, population dynamics, range extension, Western Ukraine.

Address: 1- Institute of Ecology of the Carpathians NAS of Ukraine, Kozelnytska str, 4, Lviv, 79026, Ukraine, E-mail: atbashta@polynet.lviv.ua; 2- Lviv Institute of Economical and Tourism, Mencynskoho str. 8, Lviv, 79007, Ukraine. E-mail: ikuchynska@gmail.com; 3 - Zoological Museum Ivan Franko National University of Lviv, Hrushevskogo str. 4, Lviv, 79005, Ukraine. E-mail: zoomus@franko.lviv.ua

Вступ

Ареал довгохвості сови *Strix uralensis* Pall. охоплює всю лісову частину Євразії від пониззя Вісли і Скандинавії до Тихого океану [17].

На цій території налічують 7-10 підвидів цього виду [26, 31]. Осередки поширення цієї сови поза суцільним ареалом (у Центральній і Південно-Східній Європі і в Центральному Китаю) вважають постгляціальними реліктами.

Довгохвоста сова занесена до Червоної книги України [15].

В останні роки чисельність її карпатської популяції істотно збільшилася, з'явилися особини на рівнині. Просторова й часова динаміка поширення цієї сови й була об'єктом нашого дослідження.

Територія досліджень

Дослідження проведені на території Українського Розточчя. Це вузьке горбогірне пасмо довжиною 75 км, що простягається від Львова (на південному сході) до кордону з Польщею (на північному заході) і є межевою областю Східно-Європейської платформи та Передкарпатського крайового прогину. Для регіону характерний горбистий рельєф, пересічні висоти становлять 300-350 м над р. м. Через територію Розточчя проходить Головний Європейський вододіл, який розділяє басейни річок Чорного і Балтійського морів. Головною водною артерією є р. Верещиця (при-

тока Дністра), її русло значною мірою зарегульоване і перетворене на каскад ставів.

Розмаїття рослинного і тваринного світу Розточчя визначається природними умовами регіону і, в першу чергу, його пограничним розташуванням, що зумовило наявність представників флори й фауни Полісся й Карпат. Територією регіону пролягають межі ареалів важливих видів-ефекторів (сосни звичайної, бука лісового, ялини європейської, ялиці білої), які, змішуючись, формують тут унікальні типи лісу [9].

Модельним полігоном для досліджень на території Розточчя був Яворівський НПП (площею 7108 га), який репрезентує типовий для цього регіону ландшафт. Для території Парку, як і загалом для Розточчя, характерна значна лісистість (землі, вкриті лісом, займають 92,7%). Серед лісових формацій переважають молоді та середньовікові деревостани; стиглі і пристигаючі насадження становлять усього 10%. Найпоширеніші соснові, грабово-дубові, грабово-дубово-соснові, грабово-букові ліси, а також чисті бучини. Вільхові ліси трапляються фрагментарно на заболочених ділянках заплави Верещиці та інших річок.

Матеріал і методика

Дослідження проведені в березні-квітні 2005 і 2007 рр. Основна увага була присвячена вивченню біотопного розподілу, локалізації гніздових пар і щільності довгохвостої сови. Як відомо, токування цього виду може розпочинатися іноді вже в кінці лютого. Однак, погодні умови не завжди дозволяли нам розпочати обліки в цей період. Поряд з тим, обліки, що припадали на початок травня, були менш ефективними; ступінь реагування становив не більше 20-30%.

Основним методом досліджень був маршрутно-точковий, який ґрунтувався на звуковій стимуляції голосової активності сов [1]. Обліки проводили від настання темноти до 1-2 год. ночі. Під час досліджень використана комбінована серія запису територіальних криків самця й самки. Оскільки під час досліджень вивчали також чисельність і просторовий розподіл сірої сови *Strix aluco* L., відтворювали спочатку її голос, а потім – довгохвостої. Фонограму відтворювали з допомогою касетного магнітофона невеликими серіями з певними інтервалами для прослуховування (фіксування відповідей) і при цьому старалися притримуватися такого порядку: 2 хв. фонограма, 2-3 хв. прослуховування, 2-3 хв. фонограма, 3-4 хв. прослуховування, 2-3 хв. фонограма, 3-4 хв. прослуховування.

Маршрути з точками прослуховування, а також місцями виявлення особин довгохвостої сови наносили на карту. Після проведення обліків вони були перенесені на узагальнену карту для гніздового сезону. Результати та їх обговорення

Загальна характеристика поширення довгохвостої сови в Центральній Європі

На території України довгохвоста сова поширена в Карпатському регіоні, де представлена підвидом *S. u. macroura*. Також ймовірно трапляння виду на Поліссі – підвид *S. u. liturata* [23] або, згідно з іншими авторами – *S. u. uralensis* [16]. У той час як у північній частині Європи спостерігається поступове скорочення ареалу підвиду *liturata* у північному напрямі (напр., у Польщі він майже зник [33]), у Південній Словаччині й Угорщині відбулося поширення підвиду *macroura* на південь [27], а також на захід [20, 22]. В областях традиційного поширення виду в Східній Словаччині на цей процес вплинуло розвішування штучних гніздівель [22].

Моравсько-Сілезькі Бескиди розташовані на західній границі суцільного ареалу підвиду *macroura* [33]. Хоча довгохвоста сова спостерігається і далі на захід, у Шумаві, де її поширення вторинне, оскільки природна популяція тут зникла [29], а завдяки реінтродукційним програмам з польської та німецької сторін, очевидно, відтворилася і знову стабілізувалася [21, 30]. З німецької сторони регіону частина випущених особин належала до підвиду *liturata* [30]. Таким чином, через відсутність детальних генетичних досліджень була штучно створена неприродна гібридогенна зона *macroura* × *liturata*.

Історичні дані про поширення довгохвостої сови у Східних Карпатах відомі з робіт О. О. Грабара [6], О. Б. Кістяківського [12], Ф. Й. Страутмана [18], К. А. Татарінова [19] та ін. В Українських Карпатах ця сова трапляється майже по всій території, хоча ще недавно Ф. Й. Страутман [18] вказував, що вона є типовим представником південних і південно-західних схилів Карпат. Разом з тим, В. В. Боднар і М. О. Баренблат [2] на Закарпатті гніздування довгохвостої сови не виявили, хоча, на нашу думку, це відбулося лише внаслідок недостатньої кількості досліджень, оскільки протягом 2003-2007 рр. вона виявилася одним з найчисленніших видів сов гірської та передгірної частин регіону. У Передкарпатті, в районі Галицького регіонального ландшафтного парку (тепер – Галицький НПП) довгохвоста сова є гніздовим і зимуючим видом [3]. Повідомлення про спостереження особин цього виду на Поділлі з'явилися за останні роки: зокрема – з території природного заповідника "Медобори" (взимку 1998 р. [11]). На Хмельниччині довгохвоста сова – рідкісний залітний вид, останнє спостереження якого датується 1983 р. [14].

На території Українських Карпат спроби оцінити чисельність і поширення довгохвостої сови були зроблені переважно на території об'єктів природно-заповідного фонду. В Карпатському НПП у кінці ХХ ст. було задеклароване значне зменшення її чисельності, хоча птах все ще був

вказаний як звичайний вид низинної лісової частини парку (З. В. Кривоглавий, усне повідомл.). У Карпатському біосферному заповіднику ця сова виявлена в Угольсько-Ширококолужанському, Сви́довецькому, Чорногірському та Мараморошському масивах. Гніздова популяція тут, чисельність якої в останні роки стабільна, налічує близько 25 пар [5]. У Буковинських Карпатах статус цієї сови не визначений: вона вважається рідкісною в ялицево-смерекових і буково-смерекових лісах (П. В. Бундзяк, усне повідомл.). У природному заповіднику "Горгани" довгохвоста сова – рідкісний вид. Тут припускають гніздування 5-ти пар [11].

А. І. Гузієм [8] у 90-х роках минулого століття зроблена оцінка чисельності довгохвостої сови в різних типах лісових екосистем заходу України. Зокрема, найвища чисельність виявлена в букових – 1,7, а також у темнохвойно-букових і чистих смерекових лісах Карпат – 0,8 і 0,7 пар на км². Невисока чисельність виявлена в дубово-скельних лісах Закарпаття і ялинових лісах Карпат (по 0,3) і дубово-букових лісах Буковини (0,1 пар на км²).

Чисельність довгохвостої сови на Українському Розточчі

Для території Розточчя ще на початку 90-х років довгохвоста сова вважалася дуже рідкісним залітним видом [8]. Тут також відомі спостереження виду на зимівлі (зокрема, 2.12.1994 р. біля с. Лелехівка Яворівського району). Вперше гніздо цього птаха з двома пташенятами було знайдено в 1995 р. А. І. Гузієм [9] на території Великопольського лісництва поблизу смт. Івано-Франкове. Дещо раніше (у 1988 р.) нами (разом з А. А. Бокотеем) виявлене гніздування довгохвостої сови на Бібрсько-Стільському горбогір'ї (близько 20 км на пд.-сх. від Львова). Гніздо з двома яйцями було розташоване на буку на висоті близько 5 м, у старому гнізді канюка.

Припускаємо, що процес збільшення чисельності довгохвостої сови в регіоні Львова розпочався близько 10-12 років тому. Першою помітною ознакою цього процесу було істотне збільшення кількості спостережень зимуючих особин, а також спостережень у літній період. Зокрема, влітку в регіоні Львова ця сова була виявлена у квітні-травні 1993, 1994 і 1997 рр. (Винниківський ліс), серпні 2003 і вересні 2004 у м. Новояворівськ, жовтні 2004 і вересні 2005 у смт. Івано-Франкове. За останні роки випадки зимівлі істотно почастишали, в тому числі й на території Львова. Зокрема, в різних районах міста в середині січня 2002 р. знайшли знесиленими 3 ос. З цього ж періоду відомі випадки загибелі цих сов на автошляхах, де вони, ймовірно, шукали корм. Лише протягом зими 2003/2004 рр. відомо 4 знахідки загиблих або поранених особин довгохвостої сови. На території Яворівського НПП в 2004-2007 рр. зафіксовано 9 зустрічей виду в зимовий

період (з грудня до березня), при чому у 2 випадках птахів спостерігали в тих самих місцях, де згодом були локалізовані гніздові пари. Ще 3 зимові зустрічі стосуються околиць парку (лісові масиви Шклівського та Великопольського лісництв неподалік від м. Новояворівськ). У 2006 р. гніздування виду виявлене у м. Львів у лісопарку "Погулянка" в старому гнізді крука (А. А. Бокотей, усне повідомл.), а в жовтні цього ж року особина зареєстрована в ур. Ставки на території природного заповідника "Розточчя".

Довгохвоста сова є дуже консервативним видом і може роками триматися своєї гніздової ділянки [27, 28]. Дослідження, проведені у Чеських Бескидах, показали, що на всіх точках з вокалізуючими самцями пізніше були виявлені гнізда або пташенята [33]. Це свідчить про значну ймовірність того, що кількість вокалізуючих самців може відображати число зайнятих гніздових територій.

Під час досліджень, проведених на території Яворівського НПП особини або пари довгохвостої сови зареєстровані у 8 точках. Загалом тут виявлено 5 пар і 3 самці (рис. 1). У перерахунку на одиницю досліджуваної площі, відносна щільність довгохвостої сови в регіоні сягала близько 1,7 пари/10 км².

Враховуючи те, що ступінь виявлення гніздових пар довгохвостої сови загалом досить низький і становить 7-15 % [4, 26], можна припустити, що реальна щільність пар цієї сови у регіоні є значно вищою. Таким чином, протягом останніх 10-ти років на Розточчі довгохвоста сова з дуже рідкісного гніздового виду стала звичайним.

Біотопна приуроченість довгохвостої сови

Довгохвоста сова – типовий лісовий вид. Для особин з популяції у північній частині ареалу характерним є поселення переважно в хвойних і мішаних пристигаючих і старих високостовбурних лісах [16]. У Карпатах для поселення віддає перевагу буковим і мішаним зі значною перевагою бука лісам, піднімаючись у гори до верхньої межі лісу (1100-1300 м над р. м.). Ймовірно, біотопні переваги такого роду характерні для особин з усіх гірських популяцій. Зокрема, в інших частинах Карпат, на Балканах цей вид також переважно селиться в старих букових і буково-ялицевих лісах [13, 22, 23], хоча може гніздитися і в чистих смерекових лісах [24].

На Розточчі цю сову найчастіше спостерігали поблизу або в старих букових деревостанах, рідше – в мішаних зі слабо розвиненим підліском. Разом з тим, під час досліджень особини, особливо самці, часто відгукувалися зі старих смерек. Також відомі випадки поселення цієї сови в молодому буковому лісі з одною старою смерекою [33].

Важливим, якщо не ключовим фактором для гніздування цього виду є близькість розташування

відкритих ділянок (галявин, зрубів, пасовищ, вітровалів), для яких властива багата фауна дрібних ссавців, його основного корму, а також наявність водойм поблизу гніздової ділянки.

Іншим важливим фактором можуть бути, крім трофічного, також мікрокліматичні умови стацій. Майже всі точки виявлення цієї сови знаходилися у спокійних захищених від вітру ділянках з південною або східною експозицією на висотах 250-340 м над р. м.

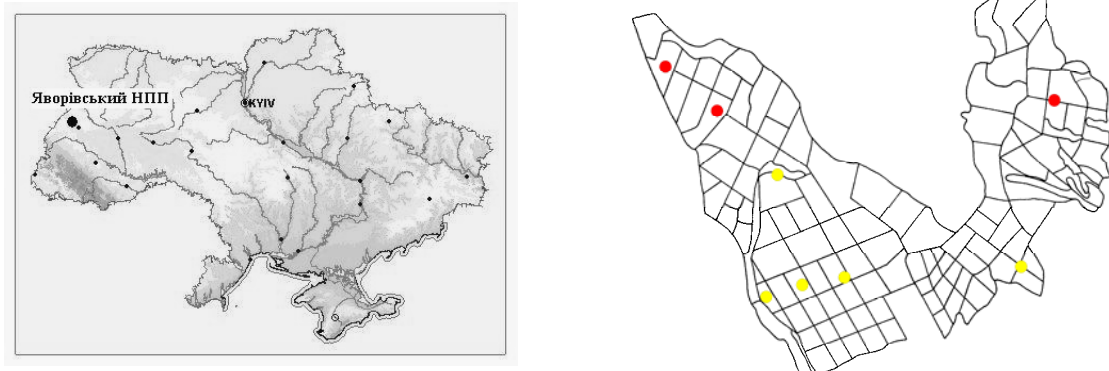

Рис. 1. Розташування виявлених гніздових територій довгохвостої сови в Яворівському НПП
 Fig. 1. The arrangement of revealed nesting areas of Ural Owl in the National Nature Park "Yavorivskyi"
 Умовні позначення: світлий кружок – пара, темний – самець
 Conventional signs: white ring – a pair; a black ring – a male

Залежність поширення довгохвостої сови від різного роду лісгосподарських заходів у різних регіонах з'ясована недостатньо. Така інформація є дуже бажаною з огляду охорони виду. Адже ця сова як хижак, що знаходиться на верхівці трофічної піраміди, первинно адаптована до лісових регіонів, є важливим біоіндикатором близького до природного стану лісу [31].

Наші дослідження показали, що у Яворівському НПП 4 із 8 гніздових локалітетів виду знаходилися в заповідній зоні або на її межі, 1 – в зоні регульованої рекреації і 3 – в господарській зоні на території, переданій без вилучення у користувачів (Старицький військовий лісгосп).

В останньому випадку існує певна потенційна небезпека, пов'язана з інтенсивним проведенням рубань головного користування у стиглих і перестійних насадженнях (головним чином, букових), що призводить до поступового зменшення площ гніздопридатних біотопів і посилення фактора турбування.

Висновки

Таким чином, на основі проведених досліджень і детального аналізу літературних джерел, можна констатувати помітне збільшення чисельності карпатського підвиду довгохвостої сови протягом останнього десятиліття та розширення його гніздового ареалу на рівнину – у північному і північно-східному напрямках. Аналогічні тенденції в динаміці поширення довгохвостої сови виявлені і в інших районах Карпат, зокрема, в регіоні польських і словацьких Татр. Отже, це явище має характер масштабної експансії, зумовленої, швидше за все, внутрішньопопуляційними чинниками. Якщо тенденція до зростання чисельності й розширення ареалу триватиме і надалі, можна незабаром з великою імовірністю очікувати появи довгохвостої сови в інших районах Лісостепу (зокрема на Поділлі). Вирішальним обмежуючим фактором тут, очевидно, є площа сприятливих для гніздування біотопів. Цікаво також прослідкувати, як на новозаселених територіях формуватимуться міжвидові стосунки довгохвостої та сірої сов: чи довгохвоста сова як вид крупніший та агресивніший, стане витіснити сіру сову, чи обидва види зможуть мирно співіснувати, як це має місце в Карпатському регіоні.

Подяка. Автори висловлюють щирю подяку співробітникам Яворівського НПП В. Левченку і С. Стельмаху за істотну допомогу в проведенні досліджень.

1. Бахта А.-Т. В. Методи виявлення та обліку сов // Обліки птахів: підходи, методики результати. – Львів-Київ, 1997. – С. 63-72.
2. Боднар В. В., Баренблат М. О. Огляд рідкісних птахів Закарпаття // Пріоритети орнітологічних досліджень. – Львів-Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 98-101.
3. Бучко В. В. Птахи Галицького регіонального ландшафтного парку та його околиць. Повідомлення 2. Falconiformes - Piciformes // Заповідна справа в Україні. – 1999. – Т. 5, № 1. – С. 52-57.
4. Вороніцький В. І., Тишечкин А. К., Демянчик В. Т. Методи учета сов // Методы изучения и охраны хищных птиц. – М., 1990. – С. 23-36.
5. Годованець Б. Й. Сучасний стан популяцій рідкісних видів птахів Карпатського біосферного заповідника та проблеми їх охорони // Збереження та відтворення біорізноманіття Горган. – Надвірна, 2006. – С. 44-46.
6. Грабар А. Птаство Подкарпатской Руси // Подкарпатська Русь. – Ужгород, 1931. – Роч. 8. – С. 152-163.
7. Гузій А. І. Орнітофауна Українського Ростоцьа и проблемы ее охраны // Праці Українського орнітологічного товариства. – Київ, 1996а. – С. 171-191.
8. Гузій А. І. Сучасний стан рідкісних і зникаючих видів птахів лісових екосистем Українських Карпат і Західного лісостепу // Території, що важливі для збереження птахів в Україні – ІВА програма. – Київ, 1996б. – С. 83-91.
9. Гузій А. І. Фауна і населення хребетних західного регіону України. Т. 1. Розточчя. – К., 1997. – 147 с.
10. Капелюх Я. І. Особливості орнітофауни заповідника "Медобори" та його околиць // Роль охоронюваних територій у збереженні біорізноманіття. – Канів, 1998. – С. 188.
11. Киселюк О. І., Годованець Б. Й. Сучасний стан рідкісних видів хребетних природного заповідника "Горган" // Збереження та відтворення біорізноманіття Горган. – Надвірна, 2006. – С. 77-83.
12. Кістяківський О. Б. Птахи Закарпатської області // Труды Ин-т-ту зоології. – 1950. – Т. 4. – С. 1-77.
13. Нанкинов Д. Н. Современное состояние популяций сов Болгарии // Беркут. – 2002. – Т. 11, вип. 1. – С. 48-60.
14. Новак В. О. Соби *Strigidae* Хмельницької області // Пріоритети орнітологічних досліджень. – Львів - Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 153-154.
15. Пекло О. М. Сова довгохвоста *Strix uralensis* // Червона книга України. Тваринний світ. – К., 1994. – С. 360.
16. Пукинский Ю. Б. Длиннохвостая неясыть *Strix uralensis* (Pallas, 1771) // Птицы России и сопредельных регионов. – М., 2005. – С. 72-85.
17. Степанян Л. С. Конспект орнитологической фауны СССР. – М.: Наука, 1990. – С. 727.
18. Страутман Ф. И. Птицы Советских Карпат. – К.: Изд-во АН ССР, 1954. – 332 с.
19. Татаринов К. А. Фауна хребетных заходу України. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1973. – 258 с.
20. Adamec M., Ondruš S., Obuch J. Transfer hniezda a mláďat sovy dlhochvostej (*Strix uralensis*) // Buteo. – 2003. – 13. – S. 101-103.
21. Bufka L., Kloubec B. The history and current status of the Ural Owl (*Strix uralensis*) in Bohemian Forest (SW Czech Republic) // Buteo Suppl. – 1999. – S. 42-43.
22. Danko Š., Darolová A., Krištin A. (eds.). Rozšíření vtákov na Slovensku. – Bratislava: Veda, 2002. – 688 s.
23. Glutz von Blotzheim U., Bauer K. Handbuch der Vogel Mitteleuropas: In 14 b. / Wiesbaden: AULA-Verlag, 1994. – B. 9: Columbiformes-Piciformes. – 1148 s.
24. Karaska D., Michalec R., Holma J. Hniezdenie sovy dlhochvostej (*Strix uralensis*) na Orave // Buteo. – 1997. – 9. – S. 85-92.
25. König C., Weick F., Becking J. H. Owls: A Guide to the Owls of the World. – Sussex: Pica Press, 1999. – 320 p.
26. Lundberg A. Vocalisation and courtship feeding of the Ural owls *Strix uralensis* // Orn. Scand. – 1980. – 11. – P. 65-70.
27. Mebs T., Scherzinger W. Die Eulen Europas. – Stuttgart: Kosmos, 2000. – 395 s.
28. Mikkola H. Owls of Europe. – London: T & AD Poy-esser, 1983. – 397 p.
29. Schäffer N. Der Habichtkauz (*Strix uralensis* P.) in Ostbayern – ein Kulturfolger? // Jber. OAG Ostbayern, 1993. – 20. – S. 21-38.
30. Scherzinger W. Walddynamik und Biotoppansprüche des Habichtskauzes (*Strix uralensis*) // Abh. Zool.-Bot. Ges. Österreich. – 1996. – 29. – S. 5-16.
31. Scherzinger W. Wieweit entsprechende Habitatansprüche waldbewohnender Eulen dem Lebensraumangebot europäischer Wälder? // Vogelwelt. – 2003. – 124. – S. 213-221.
32. Tomiałojć L., Stawarczyk T. Awifauna Polski. Rosmieszczenie, liczebność i zmiany. – Wrocław: pro Natura, 2003. – 870 s.
33. Vermouzek Z., Křenek D., Czerneková B. Nárůst početnosti puštika bělavého (*Strix uralensis*) v Beskydech // Sylvia. – 2004. – 40. – S. 151-155.

Отримано: 07 листопада 2007 р.

Прийнято до друку: 16 листопада 2007 р.